Edelherten. Foto Bas Worm

Het succes van wilde hoefdieren in Nederland

Zijn er grenzen bereikt?

Hoewel het edelhert in een ver verleden grote delen van Nederland bevolkte, was het voor de Tweede Wereldoorlog al teruggedrongen tot de Veluwe. Tijdens de oorlog werd het voortbestaan van het edelhert ernstig bedreigd. Maar sindsdien gaat het bergopwaarts. Een vergelijkbaar verhaal geldt voor de andere grote wilde inheemse hoefdieren van Nederland: wild zwijn, damhert en ree. Zijn de grenzen aan de groei bereikt?

Bas Worm

Edelhert, wild zwijn, damhert en ree zijn allemaal in aantallen en ook in verspreidingsgebied toegenomen, zij het in verschillende mate. Dat kan als succes worden betiteld voor die diersoorten en voor degenen die deze soorten een warm hart toedragen. Maar of het ook altijd echt een succes is of wordt gevonden is maar de vraag. Want wat is de definitie van succes (op soortniveau)? Het succes van een soort is onder meer te beschrijven door de toename in geografische verspreiding, de voorkomende aantallen - en eventuele trends hierin - en de mate van maatschappelijke belangstelling die er voor een soort is. In het publieke debat in Nederland wordt de grens veelal niet bepaald door de ecologische draagkracht, maar met name door het maatschappelijk draagvlak. Hoeveel overlast en landbouw- en verkeersschade wordt geaccepteerd en hoe gaan bestuurders om met de weerstand bij burgers?

Ree Wanneer we spreken over succesverhalen, geldt dit zeker voor het ree. Deze kleine hertensoort heeft een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Zowel voor wat betreft verspreidingsgebied als in aantallen. Werd het aantal reeën in 1930 nog rond de 3.000 geschat (Broekhuizen *et al.*, 1992), momenteel zijn er volgens een voorzichtige schatting tussen de 60.000 en 70.000 reeën in Nederland (Montizaan & Siebenga, 2007).

Tot de jaren vijftig van de vorige eeuw kwam het ree vrijwel uitsluitend voor in het 'hoog' Nederland. Daarna vond een gestage uitbreiding van het leefgebied plaats naar de polders van de lage delen van Nederland. De drie tijdopnamen op basis van gegevens uit de database van de Zoogdiervereniging VZZ illustreren deze uitbreiding

Reeën. Foto Bas Worm

mooi (figuur 1).
Steeds vaker wordt bericht in termen als 'overbevolking'. Een verschijnsel als 'veldreeën' - dit zijn reeën die in gebieden zonder natuurlijke dekkingbiedende vegetatie vaak in grote groepen voorkomen - wordt gezien als een indicatie voor overbevolking. Jaarlijks worden de eenjarige reeën uit de bezette territoria verdreven en deze gaan vervolgens een eigen territorium zoeken. De 'goede' territoria zijn vrijwel allemaal bezet en daarom moeten deze dieren het veelal stellen met de minder geschikte gebieden. Een andere, deels samenhangende, indicator is het aantal verkeersslachtoffers. Hoe meer dieren er zijn, hoe meer territoria gezocht worden in steeds minder geschikte gebieden (gebieden met minder rust, ruimte, voedsel en meer menselijke aanwezigheid), hoe meer verkeersslachtoffers er zullen vallen. Zo werden in geheel 2007 iets meer dan duizend aanrijdingen met reeën geregistreerd in Noord-Gelderland en de Achterhoek (data afkomstig van www.natuurnetwerk.nl).

Figuur 1
Verspreiding van reeën in Nederland gedurende drie tijdvakken (Databank Zoogdiervereniging VZZ).

Wild zwijn Waarschijnlijk verkeerde de Nederlandse wilde zwijnenpopulatie halverwege de vorige eeuw op haar dieptepunt. Het aantal dieren (voorjaarsstand) van toen wordt op 100 geschat en nu op zo'n 1800. Gezien de sterke reproductie bij wilde zwijnen - veel biggen per worp en vaak meerdere worpen per jaar - kan na een geboortegolf het aantal zwijnen met een factor twee tot drie toegenomen zijn. Zeker als reactie op mastrijke jaren met een groot voedselaanbod. Deze toename wordt vooral bestreden door middel van beheerjacht aangezien de factor wintersterfte bij de huidige zachte winters nauwelijks nog een rol van betekenis speelt.
Schattingen van het aantal wilde zwijnen buiten de twee officiële leefgebieden (Veluwe en Nationaal Park De Meinweg in Limburg) lopen uiteen van enkele tientallen tot enkele honderden (Faunafonds, 2007). Duidelijk is dat in steeds meer gebieden het wild zwijn wordt waargenomen, zie figuur 2.
De aanwezigheid van zwijnen buiten de twee officiële leefgebieden levert snel problemen op: hetzij in de vorm van landbouwschade, hetzij in de vorm van de afnemende verkeersveiligheid. Daarnaast wordt het zwijn gezien als een bedreiging voor landbouwhuisdieren als potentiële verspreider van onder andere de klassieke varkenspest. Dat zijn de belangrijkste redenen dat alle provincies voor het wild zwijn buiten de Veluwe en Meinweg een nulstandbeleid hanteren. Dit betekent dat elk dier dat zwervend wordt waargenomen op basis van een ontheffing geschoten kan worden. Zo zijn in de periode 2003-2006 alleen al in Limburg, Overijssel en Drenthe ruim 400 zwijnen geschoten (Montizaan & Siebenga, 2007).
Gesteld kan worden dat het wilde zwijn vooral een negatief imago heeft vanuit landbouwoptiek. Landbouwschade is ech-

Figuur 2
Verspreiding van wilde zwijnen in Nederland gedurende drie tijdvakken (Databank Zoogdiervereniging VZZ).

ter te ondervangen met een goede vergoedingsregeling. Verkeersveiligheid blijft wel een knelpunt: vanuit Veluwse gegevens is bekend dat er een direct verband bestaat tussen de omvang van de populatie in het voorjaar en het aantal verkeersaanrijdingen. Aan de andere kant wordt helaas weinig aandacht geschonken aan het gegeven dat het zwijn als omnivoor en bodemwroeter een unieke rol in ecosystemen vervult. Over de aantallen zwijnen in de bestaande leefgebieden valt vervolgens nog op te merken dat deze al jaren (veel) hoger zijn dan de zogenaamde doelstand. Dat kan worden opgelost door intensiever of op een andere wijze te reguleren door de jacht en/of door de doelstand te herzien. Duidelijk is wel dat de huidige doelstand niet gebaseerd is op een actueel ecologisch optimum voor het zwijn gezien de groeisnelheid van de populaties. Veel kennis van populatiedynamica van zwijnen in een onbeheerde (onbejaagde) situatie hebben we niet. Ten aanzien van deze soort is te verwachten dat we de (maatschappelijke) grenzen de komende jaren nog gaan verkennen en definiëren!

Damhert Het damhert heeft het lang niet makkelijk gehad. Doordat de soort lange tijd als exoot bestempeld is, werden zijn verspreiding en aantallen sterk beperkt. Nadat het damhert na een lange en hevige discussie als inheems werd bestempeld, waren de aantallen inmiddels dusdanig afgenomen dat het zelfs op de Rode Lijst van bedreigde soorten werd geplaatst. Sindsdien gaat het met deze soort weer aardig voor de wind. Op dit moment komen damherten voor op de Veluwe, de Amsterdamse Waterleidingduinen, de Manteling van Walcheren en Voornes Duin. Een groot deel van de losse punten in de verspreidingskaartjes (figuur 3) zijn het gevolg van waarnemingen van ontsnapte gehouden exemplaren.

De damhertenpopulatie in de Amsterdamse Waterleidingduinen vormt wat aantal betreft het overgrote deel van de Nederlandse populatie. Doordat dit duingebied een grote variatie kent aan reliëf en vegetatietypen, zijn absolute aantallen niet te geven. Uit een geïndexeerde weergave van telgegevens blijkt wel een enorme toename (figuur 4). In dit gebied wordt vooralsnog niet getalsmatig ingegrepen in de populatie (Groot-Bruinderink *et al.*, 2007a). Inmiddels is het met de aantallen en verspreiding van het damhert zo goed gegaan dat de Zoogdiervereniging VZZ in 2007 heeft geadviseerd deze soort van de

Figuur 4
Geïndexeerde populatie-omvang van de damherten in de Amsterdamse Waterleidingduinen (Bron: Waternet, Leo van Breukelen).

Figuur 3
Verspreiding van damherten in Nederland gedurende drie tijdvakken (Databank Zoogdiervereniging VZZ).

Wilde zwijnen. Foto Bas Worm

Damherten. Foto Bas Worm

nieuwe Rode Lijst van bedreigde zoogdieren te verwijderen.

Edelhert Nederland kent momenteel twee officiële leefgebieden voor edelherten: van oudsher de Veluwe en van latere datum de Oostvaardersplassen. Twee meer verschillende leefgebieden binnen Nederland zijn bijna niet te bedenken, zowel landschappelijk als in beheer.

De Veluwe (circa 100.000 hectare) was sinds 1800 het laatste bolwerk van het edelhert in Nederland. Het had niet veel gescheeld of ook daar was het edelhert door overbejaging, stroperij en aanduiding als 'schadelijk wild' (vanwege de bosbouw) verdwenen. Vanaf 1946 keerde het tij ten goede en namen aantallen en kwaliteit toe tot een gezonde populatie van ongeveer 2.000 edelherten (voorjaarsstand) tegenwoordig. Het beheer van de Veluwe is gericht op multifunctioneel gebruik: recreatie, bosbouw, landbouw en de aanwezigheid van de grote wilde hoefdieren worden op elkaar afgestemd. Een getalsmatig beheer door middel van jacht is het gevolg, met een streven van ongeveer twee edelherten per 100 hectare, waarbij wel lokale verschillen bestaan met hoogste dichtheden van vijf tot tien edelherten per 100 hectare. Langzamerhand doen zich in verschillende gebieden op de Veluwe veranderingen voor in het tot nu toe gevoerde beheer. Met name op de zuidelijke Veluwe verschuift men meer en meer richting een natuurlijker beheer dat zich mede kenmerkt door minder ingrijpen.

De Oostvaardersplassen (circa 2.000 hectare land) kent sinds 1992 edelherten. De stand is gegroeid tot eveneens circa 2.000 edelherten nu. Dat betekent een dichtheid van een edelhert per hectare. Door de ten gevolge van sterke begrazing veranderde vegetatiestructuur, hebben de voorheen wel voorkomende reeën het gebied verlaten. Het beheer in de Oostvaardersplassen is te typeren als "niets doen", vanuit de filosofie dat het voedselaanbod uiteindelijk de aantallen dieren reguleert.

Wat de verspreiding betreft (zie figuur 5) toont het laatste verspreidingskaartje dat er in het oosten en zuiden van Nederland waarnemingen worden gedaan buiten de twee officiële leefgebieden. Voor een deel zijn dit ontsnapte exemplaren maar het betreft ook zwervende herten die vanuit Duitse leefgebieden onze landsgrens zijn overgestoken.

Figuur 5
Verspreiding edelhert (Databank Zoogdiervereniging VZZ).

Er worden verschillende studies uitgevoerd naar nieuwe Nederlandse leefgebieden voor edelherten. Deze zijn vooral in het oosten en zuiden van Nederland gelegen. Daarnaast wordt gewerkt aan zogenoemde "robuuste verbindingen" tussen grote natuurgebieden (Groot Bruinderink *et al.*, 2007b). Een aantal van deze verbindingen dient ook geschikt te zijn voor het edelhert om zich door te verplaatsen. Onduidelijk is echter nog hoe deze verbindingen er precies uit gaan zien, hoe ze beheerd gaan worden en hoe met schade (verkeer, landbouw en bosbouw) zal worden omgegaan.

Conclusie De grenzen aan dichtheden van wilde hoefdieren zoals we die in Nederland kennen zijn voornamelijk maatschappelijk bepaald en niet ecologisch. Uitzonderingen hierop zijn enkele gebieden zoals bijvoorbeeld de Oostvaardersplassen (edelherten), de Amsterdamse Waterleidingduinen (damherten) en de Wieden/Weerribben (reeën). Maar zelfs bij deze uitzonderingen valt hierover te discussiëren, omdat er bijvoorbeeld sprake is van de aanwezigheid van rasters of een beperkte omvang van het terrein, waardoor dieren beperkt zijn in hun terreinkeuze en -gebruik. Van het ree kan gesteld worden dat het zijn geografische verspreidingsgebied nu wel ongeveer maximaal ingenomen heeft. Het dier heeft daarmee in geografische zin zijn grenzen bereikt in ons land. Wat aantallen betreft heeft het

ree wellicht niet zijn grens, maar wel het ecologische optimum bereikt of deze lokaal al overschreden. Van het wild zwijn en damhert kan in de toekomst nog een flinke toename verwacht worden, mogelijk of zelfs waarschijnlijk gepaard gaande met ongewenste maatschappelijke effecten op verkeer en landbouw. Het is de vraag of je daarop met het handhaven van het huidige nulstandbeleid voor deze dieren voldoende invloed kunt uitoefenen. De praktijk laat zien dat dit waarschijnlijk niet het geval zal zijn. Zeker niet voor de wilde zwijnen die enorm profiteren van de zachte winters en het toegenomen natuurlijke en agrarische voedselaanbod. Bij onze oosterburen is de aanwezigheid van het wilde zwijn veel meer geaccepteerd - ook in agrarische gebieden - zolang de schade niet de spuigaten uitloopt. Misschien is het verschil in acceptatie wel gelegen in het feit dat in Duitsland het zwijn nooit weggeweest is en dat we er in Nederland misschien weer aan moeten wennen.

Vanuit het damhert bezien worden er niet snel grenzen bereikt. Damherten zijn zeer sterk en kunnen bij enorme dichtheden nog steeds zonder problemen overleven. Bij gebieden zoals de Amsterdamse Waterleidingduinen blijkt sterk dat de grenzen vooral bepaald worden vanuit een maatschappelijke discussie over schade aan omringende landbouwgronden en tuinen en door aanrijdingen. Elders speelt mogelijk het imago van "exoot" of "parkhert" het dier nog parten. Wellicht is het damhert de soort waarvan we de komende jaren de sterkste toename in aantallen en verspreidingsgebied gaan waarnemen.

Ook voor het edelhert zal het verspreidingsgebied toenemen, vooral in nieuwe leefgebieden en in de robuuste verbindingen. Vanwege de lage dichtheden in de brongebieden en het deels hiermee gepaard gaande trage kolonisatiegedrag en de relatief langzame voortplanting, zal dit een meer gecontroleerde toename zijn. Het is vooral afhankelijk van de politieke wils- en daadkracht of het edelhert zijn geografische grenzen ook daadwerkelijk zal uitbreiden. Vaak wordt op basis van (voor)oordelen in combinatie met een sterke lobby offensief gevoerd tegen de mogelijke komst van edelherten. In Noord-Brabant heeft dat al tot een voorlopig "nee" geleid. Limburg lijkt een positievere houding ten aanzien van het edelhert in te nemen. Het is te hopen dat de andere "nieuwe" edelhertprovincies Utrecht, Overijssel en Drenthe dat voorbeeld zullen volgen. Het zou jammer zijn als het edelhert als de beoogde ambassadeur voor robuuste natuurkwaliteit uiteindelijk het haasje zou blijken te zijn.

Bas Worm is vice-voorzitter van Vereniging Het Edelhert

Met dank aan Gerrit Jan Spek voor zijn commentaar en suggesties.

Verder lezen?

Broekhuizen, S., B. Hoekstra, V. van Laar, C. Smeenk & J.B.M. Thissen, 1992. Atlas van de Nederlandse Zoogdieren. Stichting Uitgeverij Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, Utrecht.

Faunafonds, 2007. Symposiumverslag "Wilde zwijnen in Nederland: zero tolerance of weren en beheren?" 17 november 2007. Faunafonds, Dordrecht.

Groot-Bruinderink, G.W.T.A., D.R. Lammertsma & H.H.T. Prins, 2007a. Damherten in de Amsterdamse Waterleidingduinen; effecten van beleid. Alterra, Wageningen.

Groot-Bruinderink G.W.T.A., C.J. Vos, D.R. Lammertsma, G.J. Spek, R. Pouwels, A.J. Griffioen & T.J.A. Gies, 2007b. Robuuste verbindingen en wilde hoefdieren: verwachte aantallen hoefdieren en mogelijke overlast voor de landbouw, het verkeer en de diergezondheid. Alterra, Wageningen.

Montizaan, M.G.E. & S. Siebenga, 2007. WBE Databank Nieuwsbrief nummer 7. Koninklijke Nederlandse Jagers Vereniging.

Zoogdiervereniging VZZ, 2007. Basisrapport voor de Rode Lijst Zoogdieren volgens Nederlandse en IUCN-criteria Zoogdiervereniging. Zoogdiervereniging VZZ, Arnhem.

Edelhert. Foto Bas Worm